

Sada aastat eestikeelset teaduslikku meditsiiniajakirja

Väino Sinisalu – Eesti Arst

Teadusliku eestikeelse meditsiiniajakirja Eesti Arst esimene number on dateeritud „jaanuar 1922“. Aastal 2022 on sada aastat tagasi alustatud ettevõtmine endiselt elus ja tegus, ehkki on tulnud üle elada keerulisi aegu ja tegevuse ajutisi katkestusi.

ESIMESED EESTIKEELSE PERIOODILISED MEDITSIINIVÄLJAANDED (1)

Luteri kirik pidas vajalikuks rahva lugema õpetamist. Eesti maarahva seas hakkas kirjaoskus levima 17. sajandil, sajandi lõpuks oli kool peaaegu igas kihelkonnas. Piibli täielik eestikeelne tõlge ilmus 1739. aastal pastor Anton Thor Helle sulest. Eestlastest koolmeistrite koolitamiseks asutas Bengt Gottfried Forselius 1864. aastal Tartus seminari.

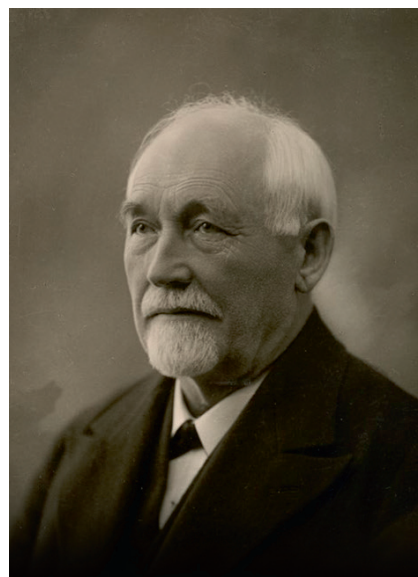
Esimene eestikeelne perioodiline tervishoiuväljaanne „Lühhike õppetud mis sees monned head rohhud täeda antakse, ni hästi innimeste kui ka weiste haigusse ja wiggaduste wasto“ hakkas ilmuma 1766. aastal Põltsamaal. Seda koostas kohalik sakslasest arst Peter Ernst Wilde, eesti keelde tõlkis sakslasest pastor August Wilhelm Hupel. Väljaanne hakkas ilmuma mahus pool trükipoognat ühel korral nädalas. Kokku avaldati 40 numbrit, seejärel väljaandmine katkes.

Kolmveerand sajandit hiljem, 1848. aastal üritas eesti soost arst Friedrich Reinhold Kreutzwald alustada perioodilise väljaande „Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees on“ avaldamist. Osa ajakirja mahust oli meditsiinilise ja tervishoidliku sisuga. Kahjuks võimaldasid toleaeagsed poliitilised olud avaldada vaid 5 ajakirja numbrit. Ajakirja viimases numbris kirjutas Kreutzwald, et

„... aeg saab kõiki asju küpsetama ja 20–30 aasta pärast võib lugu meie maal teisiti olla“.

Siiski möödus enam kui kolmkümmend aastat, kuni tolle aja üks silmapaisvaim eestlasest arst Peeter Hellat hakkas 1891. aastal vihikute kujul välja andma perioodiliselt ilmutat „Tervise-õpetus“. Väljaande eesmärk oli selgitada rahvale, „...mis on tervis, mislābi saab see rikutud ja mislābi saab seda āra hoida. Tervisehäirete ravi jāetagu arsti hooleks“. Kokku ilmus 20 vihikut, 500 lehekülge. Väljaanne leidis rahva hulgas suurt poolehoidu ja selle teine trükk ilmus raamatuna 1913. aastal.

Tartu ülikooli lõpetanud arsti Henrik Koppeli toimetamisel hakkas 1903 ilmuma eestikeelne kuukiri „Tervis“, mis ilmus aastani 1916. Kui 1912. aastal sai tegevusloa esimene Eesti arstide ühendus, Põhja-Balti Arstide Selts, sai ajakiri seltsi hāālekan djaks, selle tegevuse katkestas I

Henrik Koppel

maailmasōda. Ajakiri seadis eesmärgiks tutvustada rahvale üleüldisi arstiteaduse põhiõpetusi, tutvustada ka loomahaigusi, rahvameditsiini võtteid ning täiendada meditsiinilist oskuskeelt.

ASUTATI EESTIKEELNE TEADUSLIK MEDITSIINIAJAKIRI EESTI ARST

Iseseisev Eesti Vabariik kuulutati välja 24. veebruaril 1918. 1. detsembrist 1919 on õppetō Tartu Ülikoolis toimunud eesti keeles. Aastal 1921 moodustati maakondades tegutsevate Eesti arstide seltside baasil Eesti Arstide Seltside Liit (EASL).

EASLi esimesel peakoosolekul 28. mail 1921 arutati ka vajadust asutada perioodiline arstiteaduslik väljaanne (2). Selle ettevalmistamise ülesanne anti Tartu Eesti Arstide Seltsile (Tartu EAS). Ajakirja väljaandmiseks moodustati ajutine toimetus, kuhu kuulusid Tartu Ülikooli õppejōud Ludvig Puusepp, Aleksander Rammul ja Siegfried Talvik. Ajakirja nime kaalumisel leidis suurimat poolehoidu Ludvig Puusepa pakutud nimi „Eesti Arst“. 23. novembril 1921 otsustati Tartu EASi koosolekul trükkida Eesti Arsti 700 eksemplari 2. detsembriks 1921 – esimese Eesti arstide kongressi avamise päevaks. Eesti Arsti esimene number on dateeritud „jaanuar 1922“ (3).

Ajakirja esimesel kahel leheküljel on ajutine toimetus selgitanud eesti teadusliku meditsiiniajakirja asutamise vajadust, eesmäärke ja sisu (4). On toonitatud, et arstlikus tegevuses on teaduslik ja praktiline pool tihedalt seotud, arst peab erksalt jälgima teaduse arengut omal erialal, teisalt peab puhtteaduslik tōō olema tihedas

kontaktis praktilise elu vajadustega. Eesti arstkonnal on „möödapääsematuks tarviduseks saanud ellu kutsu oma eriteadusliku häälekandja, milles igähele meie ametivendadest oleks antud võimalus jagada teistega omi kogemusi ja teoseid nii praktilisel kui teoreetilisel aladel, selgitades ja täiendades neid vastastikkuse kollegiaalse arvustuse abil“. Eesti Arst hakkas ilmuma 1 kord kuus ja esitati ajakirja „eeskava“, põhimõtted, millised teemasid ja küsimusi käsitletakse (vt tabel 1). On rõhutatud, et „... sisseantud tööd piiratud oleksid oma kogu poolest võimaliku minimum'ini, ilma aga, et töö selle all kannataks: *non multa, sed multum*“.

Eessõna ajakirja esimesele numbrile kirjutas tolleaegne Tartu Ülikooli rektor arstiteadlane Henrik Koppel (1). Ta kinnitas, et „Eesti Arst“ läheb oma aja nõuetele vastavalt kõiki-dest oma eelkäijatest sellepoolest põhjalikult lahku, et ta täies mõttes teaduslik ajakiri tahab olla. Saab see

Tabel 1. Eesti Arsti käsitlusalad (4)

„Eesti Arst“ ilmub üks kord kuus järgmise eeskavaga:

1. Originaal-tööd teadusliku ja ühiskondliku meditsiini aladelt.
2. Eesti Arstide Liitu kuuluvate üksikute arstiseltside teaduslike koosolekute protokollid.
3. Kirjanduse ülevaated, retsensioonid, följeton.
4. Teadaanded E. V. Tervishoiu Peavalitsuse ja E. V. Sõjaväe Tervishoiu Valitsuse poolt.
5. Kroonika, ülikooli teated, väljamaa kirjad.
6. Toimetuse teadaanded, kuulutused.

tal võimalik olema sisu poolest ja keele poolest? Ma arvan, kahtlemata“. Elu näitas, et Henrik Koppel ei eksinud, ehkki ajakirja ilmumise algusaastail oli kahtlustel alust. Aastal 1922 töötas Eestis 472 arsti, kõik neist ei osanud eesti keelt. Puudulik oli eestikeelne meditsiiniline oskuskeel, arstid olid saanud meditsiinihariduse saksa või vene keeles. Henrik Koppel eeldas, et ajakirja teadusliku sisu kindlustavad eelkõige ülikooli töötajad, haiglate arstid ja tervishoiutöö korraldajad, „... kel on teaduslike ajakirja järele tarvidus olemas“.

Samuti oli ta looturikas meditsiinilise oskuskeele paranemise suhtes: „Ühegi rahva keel ei ole iseenesest teaduslike mõistete ega nimetuste jaoks sünnis olnud, ta on selleks tehtud ja see töö on ka meil tehtav, nagu paari aastase tegevuse järele näeme“.

Henrik Koppel saatis uue ajakirja ellu järgmiste sõnadega: „Astu siis oma teele „Eesti Arst“, ole ühendajaks meie arstiteaduse põllul töötajate vahel, anna neile äratust, mõju kaasa arstiteaduse edenemisele; olgu su tee tasasem, su iga pikem, kui su eelkäijatel“ (1). Nüüd võime tõdeda, et Eesti arstikond on suutnud oma ajakirja elus hoida juba sada aastat, ajakiri on igal ajal täitnud temale asutajate antud ülesandeid. See tee pole alati olnud ülesandeks, kuid ajakiri on ka raskuste kiuste senini püsinud ja küllap püsib ka edaspidi (vt tabel 2, 3).

Tabel 2. Eesti Arst läbi aegade

Ajakirja nimi	Aastad	Väljaandja	Ilmumissagedus aastast
Eesti Arst	1922–1940	Eesti Arstide Seltside Liit	12 numbrit
Eesti Arst	1941–1944	Akadeemiline Arstiteaduse Selts	Ebaregulaarne
Nõukogude Eesti Arst	1945–1946	Tervishoiuministeerium	Üsikusid numbrid
Nõukogude Eesti Tervishoid	1954–1957	Tervishoiuministeerium	6 artiklite kogumikku
Nõukogude Eesti Tervishoid	1958–1988	Tervishoiuministeerium	6 numbrit
Eesti Arst	1989–1999	Kirjastus „Perioodika“	6 numbrit
Eesti Arst	2000–2007	Eesti Arstide Liit	12 numbrit
Eesti Arst	2008–	Celsius Healthcare	12 numbrit

EESTI ARST AASTATEL 1922–1944

Esialgu avaldas Eesti Arst ka vene-, saksa- ja prantsuskeelseid kaastöid, vastu võeti vaid masinal kirjutatud materjale. Eesti- või venekeelsetele artiklitele lisati resümee saksa, inglise või prantsuse keeles (2).

Tabel 3. Eesti Arsti peatoimetajad

							
Siegfried Talvik	Albert Valdes	Anton Nordberg	Oku Tamm	Väino Sinisalu	Andres Soosaar	Ülla Linnamägi	Urmas Siigur
1922–1929	1929–1944	1958–1964	1965–1999	2000–2010	2011–2013	2014–2019	2020–

Kiiresti suurenes eesti keeles kirjutatud kaastööde hulk ning aastast 1924 avaldati ajakirjas vaid eesti-keelseid materjale. Uurimustele ja ülevaadetele lisati võõrkeelse resümee (5). Lisaks uurimustele ja ülevaadetele avaldati ajakirjas piirkondlike arstide seltside koosolekute protokollid. Neil koosolekutel arutati erinevaid haigusjuhte, erinevate haiguste ravi ja kohaliku meditsiinielu puudutavaid probleeme. Rubriigis „Arstindus“ tutvustati lugejatele õiguslikke ja muid arstliku tegevuse aspekte.

Olulise panuse ajakirja arengusse andis Herbert Normann, kauaegne toimetuse sekretär, kes pidas seda ametit aastatel 1925–1944. Ta korraldas ajakirja majandusasju, seadis trükivalmis seltside koosolekute ja arstide päevade ettekannete protokollid, tegi referaate välismaistes ajakirjades ilmunud materjalidest (2).

EASL korraldas igal aastal arstide päevi, kus esitati ettekandeid haiguste ravi, rahvatervise, sanitaaria, meditsiiniabi korralduse ja arstide tegevuse eri aspektidega seotud probleemidest. Ajavahemikul 1920–1939 korraldati kokku 17 arstide päeva (vahele jäid aastad 1922 ja 1931). Alates teisest arstide päevast avaldas Eesti Arst ettekannete ja järgnenud arutelude protokollid oma lisades (3).

Tartu EASi juures hakkas tööle meditsiiniliste oskussõnade toimikond. Selle aktiivseks liikmeks oli 1921. aastast patoloogiaprofessor Albert Valdes, kes sai 1925. aastal Eesti Arsti üheks tegevtoimetajaks ja 1929. aastal valiti peatoimetajaks. Koostöös keeleteadlase Johannes Voldemar Veskiga koondati 3000 eestikeelset meditsiiniterminit koos ladina-, saksa- ja venekeelsete vastetega ajavahemikul 1923–1924 Eesti Arsti lisanumbritena avaldatud sõnaraamatus, mis 1924. aastal ilmus ka eraldi raamatuna. Lisaks meditsiinilise oskuskeele edendamisele pidas Albert Valdes oluliseks ka teadusliku artikli esitusviisi ja stiili. Ta rõhutas, et „igal rahval on oma stiil. Teaduslikud tööd nõuavad

väljendustes lühidust ja täpsust. Ideaalselt on taritud teaduslik töö, kus maksimum mõtteid on väljendatud miinimumi sõnadega“ (6).

Aastal 1940 inkorporeeriti Eesti Nõukogude Liidu koosseisu. EASL kui uue võimuga sobimatu organisatsioon likvideeriti. II maailmasõja käigus okupeeris Saksamaa Eesti 1941. aasta suvel, 1944. aasta sügisest taaskehtestati Eestis nõukogude võim. Katkes iseseisva Eesti riigi senine areng.

Eesti Arst kajastas kõike seda, mida Eesti arstkond vaadeldud aastatel saavutada jõudis. Kujunes välja arstiteaduslik oskuskeel ja teadustööde eesti keeles vormistamise stiil (5).

Aastatel 1941–1944 ilmus Eesti Arst regulaarselt 1942. ja 1943. aastal. Ajakirja 3 numbrit suudeti välja anda 1941. aasta sügisel ja 1944. aasta kevadtalvel (7).

EESTI ARST AASTATEL 1958–1999

II maailmasõda laastas tugevasti ka Eesti arstkonda. Kui 1940. aasta alul oli Eestis 848 arsti, siis sõja lõppedes oli neid kodumaale jäänud vaid 389. Aastal 1944 põgenes Eestist läände 312 arsti, nende seas 12 Tartu Ülikooli arstiteaduskonna professorit (8). Sellele vaatamata jätkus Tartu Ülikoolis eestikeelne arstiõpe, rõhuv enamus arstiteaduskonna õppejõude olid pärit Eestist. Sellistes oludes ei olnud Eesti arstkond võimeline välja andma regulaarselt ilmutavat eestikeelset teaduslikku meditsiiniajakirja. Aastatel 1954–1957 ilmus 6 eestikeelset teaduslike artiklite kogumikku pealkirja all „Nõukogude Eesti tervishoid“.

Aegamööda hakkas kasvama ka Tartu Ülikooli lõpetanud arstide arv. Nõukogude Liidus hakkas leebuma stalinistlik verine diktatuur, saabus nn Hruštšovi sula. Meditsiini vallas nõrgenes Pavlovi õpetuse kõikvõimsus, hakkasid juurduma geneetika põhimõtted. Kujunesid ka eeldused taastada eestikeelne teaduslik meditsiiniajakiri.

Aastast 1958 hakkas Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Tervis-

hoiuministeeriumi (Termin) väljaandel ilmuma ajakiri Nõukogude Eesti Tervishoid (NET) sagedusega 6 numbrit aastas. NETi esimeses numbris rõhutas tolleaegne tervishoiuminister Anton Goldberg, et eesti arstiteaduslikul kirjandusel on väärikas minevik, tuues näiteks ka Eesti Arsti. NETi eesmärgiks oli „teadlaste ja praktiliste arstide ulatuslik värbamine kaastööle oma kogemuste jagamiseks ajakirja veergudel teadusliku töö ja elanikkonna meditsiinilise teenindamise parema korraldamise eesmärgil“ (9).

Sisuliselt jätkas NET Eesti Arsti alustatud – olla üldmeditsiiniline teadusajakiri, arstide omavaheline suhtluskanal, hoida ja edendada eesti meditsiinilist oskuskeelt, vältida russitsisme ja anglitsisme (10). Peeti oluliseks, et ajakirja toimetuse ja autorid peavad silmas pidama eelkõige lugeja huve, ei ole otstarbekas kitsaste erialaste uurimistulemuste avaldamine üldmeditsiinilises ajakirjas. Toimetuse hinnangul vajas arstiteaduslik ajakiri häid ülevaateid ja teaduskirjutusi, head trükitehnilist välimust ning pidi olema loetav ja mõistetav ka võõrkeelt rääkivatele meedikutele (10). Peeti oluliseks edendada rubriike nagu ülevaated, teooria ja praktika ning kogemuste vahetamine ja kasuistika. Alates 1965. aastast rakendati teadusartiklite toimetuseväline retsenseerimine, artiklitele lisati algul venekeelne, hiljem ka ingliskeelne resümee (11). Suured teened ajakirja kvaliteedi hoidmisel ja edendamisel oli aastatel 1964–1992 peatoimetaja asetäitjana töötanud Vello Laosel.

1989. aastal hakkas ajakiri jälle ilmuma nimega Eesti Arst, lisati ka märke, et see on „Eesti Arstide Liidu ajakiri“. Aastatel 1993–1999 andis ajakirja välja riiklik kirjastus Perioodika.

EESTI ARST AASTAST 2000 KUNI TÄNASENI

Eesti Arstide Liit asutas 2000. aastal ajakirja Eesti Arst väljaandmiseks oma koosseisu kuuluva allüksuse

Eesti Arsti OÜ, millele Perioodika loovutas ajakirja Eesti Arst kaubamärgi. Ajakirja vastutavaks väljandjaks ja peatoimetajaks sai Väino Sinisalu. Vahetus toimetuse koosseis, toimetuse hakkas paiknema Tartus arstide liidu majas Pepleri 32. Tänapäevaseks muutus toimetuse töö tehnoloogia, käsikirjad hakkasid laekuma ja neid menetleti elektroonselt. Loodi ajakirja veebiversioon. Ajakirja kujunduse ja trükkimise eest vastutas Tallinnas paiknev Joon Stúdio. Ajakiri hakkas ilmuma igakuiselt, 12 numbrit aastas. Eesti Arstide Liidu liikmetele hakati saatma ajakirja kodusel aadressil tasuta liikmemaksu arvel. Ka suuremad haiglad teevad ajakirjale hulgitellimusi. Viimastel aastatel on ajakirja trükiarv olnud 3500 eksemplari. Aastast 2008 on ajakirja vastutav väljaandja OÜ Celsius Healthcare.

Eesti Arst on ainus eestikeelne teaduslik meditsiiniajakiri. Saabunud käsikirjad läbivad toimetusevälise eelretsenseerimise: uurimistööd hindab 2 retsensenti, ülevaateid ja haigusjuhtude kirjeldusi 1 retsensent. Eesti teadusinfosüsteemis on ajakiri Eesti Arst klassifikaatoriga 1.3, mis tähendab, et väljaanne on kohaliku leviku ja kohaliku toimetuskolleegiumiga teadusajakiri. Teadusartiklitel on ingliskeelne resümee ja need on indekseeritud andmebaasides EMBASE (Elsevier) ja Google Scholar. Artiklid on vormistatud meditsiinilistes teadusajakirjades tavaks saanud vormis, autorid honorari ei saa. Toimetuses töötavad

täiskoormusega peatoimetaja ja projektijuht, osakoormusega teadustoimetaja, meditsiinitoimetaja, eesti keele ja inglise keele toimetajad. Toimetusele on abiks 8 vabatahtlikku teadustoimetajat erinevatelt meditsiinaladelt.

EESTI MEDITSIINILISE OSKUSKEELE ARENDAMINE LÄBI AEGADE

Oma panuse eesti meditsiinilise oskuskeele viljelemisele on andnud kõik enne Eesti Arsti ilmunud meditsiiniväljaanded. Esimene 3000 eesti- ja ladinakeelset meditsiiniterminite koondav sõnastik ilmus 1914. aastal. Selle koostas Heinrich Oskar Niggol. Süstemaatilisel viisil hakati meditsiinilise oskuskeele edendamise tegelema iseseisva Eesti Vabariigi algusaastast. Olulise panuse andsid sellesse Albert Valdes ja Johannes Voldemar Veski. Nende koostatud sõnastik, millesse on koondatud 3000 ladinaksakeelset ja eestikeelset meditsiiniterminite, ilmus aastal 1924. Kahe suurmehe elutöö meditsiinilise oskuskeele arendamisel viisid edasi patoloog Viuu Sillastu ja keeleteadlane Paul Alvre. Nende toimetatud kaheköiteline „Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamat“ ilmus aastatel 1982 ja 1983 (vt tabel 4).

Eesti meditsiinilise oskuskeele edendamise jätkas 15. augustil 1977 tervishoiuministeriumi juurde loodud Eesti Meditsiiniterminoloogia Komisjon. Sinna kuulus 17–18 liiget, nii arste kui ka lingviste. Pikka aega juhtisid selle

tööd Pavel Bogovski (1977–2000) ja Jaak Põlluste (2001–2020). Komisjon reorganiseeriti 2020. aasta sügisel Tervise Arengu Instituudi koosseisu kuuluvaks meditsiiniterminoloogia kompetentsikeskuseks (12).

Lisaks jooksvale tööle eestikeelse meditsiinilise oskuskeele arendamisel olid meditsiiniterminoloogia komisjoni suuremad ülesanded rahvusvahelise haiguste klassifikatsiooni 10. versiooni tõlkimine eesti keelde, samuti kirjastuses Medicina 1996. aastal välja antud „Meditsiinisõnastiku“ varustamine eestikeelsete terminitega. Raamat valmis soomekeelse väljaande „Lääketieteen termit“ baasil ning see sisaldab 22 000 ladina-, soome-, inglise- ja eestikeelset meditsiiniterminite. Läbi aegade on seni välja antud 4 eestikeelset üldmeditsiini sõnastikku (vt tabel 4).

Möödunud sada aastat on näidanud, et vaatamata ajaloo keerdkäikudele on eestikeelne teaduslik meditsiiniajakiri edukalt järginud oma asutajate alustatud suunda – olla Eesti arstide suhtluskanal, edendada eesti meditsiinkeelt ning edastada tõenduspõhiseid teadmisi haigustest, nende ravist ja ennetusest. Saja aasta vältel on olnud võimalik eesti keeles vahendada järjest muutuvat ja mahult kasvavat meditsiinilist infot. Eesti meditsiinkeel ja -teadus on osa eesti rahvuskultuurist ning Eesti Arst on olnud ja jääb ka edaspidi selle hoidjaks ja kandjaks.

KIRJANDUS

- Koppel H. Eessõnaks. Eesti Arst 1922;1:3–6.
- Toomsalu M, Valdes V. Albert Valdes ja Eesti Arst. Eesti Arst 2022;101:53–85.
- Siigur U. Eesti Arst ja Eesti Arstide Päevad – sajand käsikäs. Eesti Arst 2022;101:337.
- Ajutine toimetuse „Eesti Arsti“ ilmumise puhul. Eesti Arst 1922;1:1–2.
- Kutsar K. „Eesti Arst“ 1922–1940. Eesti Arst 1989;1:5–16.
- Valdes A. Eesti arstiteadusliku oskuskeele arendamisest. Eesti Arst 1926;11:432–5.
- Kutsar K. „Eesti Arst“ 1941–1944. Eesti Arst 1990;407–13.
- Merila-Lattik H. Eesti arstid 1940–1960. Tallinn: Valge Raamat, 2011:25–8.
- Goldberg A. Saateks. Nõuk Eesti Tervishoid 1958;1:3–4.
- Tamm O. Eesti Arsti hetkeseisust ja tulevikust. Eesti Arst 1990;2:99–101.
- Tamm O. Eesti Arsti käekäik 20. sajandi teisel poolel. Eesti Arst 2012;91:509–10.
- Mägi R. Terminoloogiakomisjonist kompetentsikeskuseks. Eesti Arst 2021;100:37–9.

Tabel 4. Eestikeelsed üldmeditsiini sõnastikud läbi aegade

Ilumise aasta	Autor(id)/väljaandja	Pealkiri	Selgitus
1914	Heinrich Oskar Niggol	Eesti arstiteadusline sõnastik	Ladina-eesti, 3000 sõna
1924	Albert Valdes ja Johannes Voldemar Veski	Kogu eestikeelseid arstiteaduslisi oskussõnu	Ladina-saksa-vene-eesti, 3000 sõna
1982 (I köide), 1983 (II köide)	Albert Valdes ja Johannes Voldemar Veski	Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamat	Toimetanud Viuu Sillastu, Paul Alvre. Kokku 30 000 sõna
1996 (korduustrükk 2004)	kirjastus Medicina	Meditsiinisõnastik	Ladina-soome-inglise-eesti, 22 000 sõna